

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 904:623.444.2:728.81(477.87-25)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(54\).2026.355511](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(54).2026.355511)

ШАБЛЯ УГОРСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ТИПУ З ПОХОВАННЯ В УЖГОРОДСЬКІЙ ЗАМКОВІЙ ЦЕРКВІ¹

Володимир Мойжес²

кандидат історичних наук, завідувач кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

E-mail: volodymyr.moizhes@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 57190844415

<https://orcid.org/0000-0002-4836-7042>

Володимир Гуцул

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

E-mail: volodymyr.hutsul@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56333447800

<https://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

У 2023 р. під час археологічних досліджень площі центрального нефу (розкоп II) зруйнованої церкви, що на території Ужгородського замку, були виявлені поховання. Частина з них виявились інвентарними, що, зокрема, дає змогу більш чітко їх датувати, а матеріали ввести до наукового обігу. У даній статті пропонується аналіз шаблі із поховання № 69. Це захоронення виявилось добре збереженим і представлене цілим посткраніальним скелетом, який вирізняється своєю масивністю. Антропологічний аналіз також засвідчив, що воно належить чоловіку, східному європеюві віком 45–55 років. Виявлена шабля залягала вздовж лівого боку кистяка. Вона була у піхвах, від яких залишилися переважно металеві складові. Характер розташування, головним чином елементів її підвісу, дає підстави говорити, що шабля була просто покладена до поховання, а не була прикріплена до поясу покійника. За класифікацією польської зброєзнавчої школи виявлена шабля належить до так званого «угорсько-польського» типу. Це зброя з відкритим руків'ям, яке формує нахилений у напрямку лева хвостовик і довга пряма хрестовина з «вусами» (тобто двома виступами що виходять із центру хрестовини на руків'я та клинок під прямими кутами). Найбільш характерним елементом клинка було вістря у формі чітко виділеного і заточеного з обох боків «пера». Кривизна клинка була мінімальна. Проведений аналіз засвідчив, що клинок має конструкцію характерну для угорських шабел XVI ст. Судячи з конфігурації його основне призначення – це січні удари. Попри посередній стан збереження, фрагментарно збереглася ретельно виконана заточка. Це, а також стан металевих складових від піхв та підвісу, засвідчують, що шабля застосовувалась за прямим призначенням і досить тривалий час перебувала у інтенсивному використанні. Усі представлені у статті аналогії дозволяють певно датувати шаблю другою половиною XVI ст. Також тут слід зазначити, що така зброя, в силу важливого символічного значення у шляхетському повсякденні, могла перебувати у використанні у кількох генерацій власників. Зріст похованого, поряд з яким знайдено шаблю є додатковим аргументом до припущення, що померлим не був першим власником зброї. Його параметрам підходила б зброя на 5–10 см довша. Все це вкладається і у стратиграфію поховання № 69, за якою воно датується у межах першої половини XVII ст.

Ключові слова: Ужгородський замок, руїни церкви, археологічні дослідження, поховання, інвентар, шабля, атрибуція, аналіз.

Постановка проблеми. У 2023 р. археологічна експедиція Ужгородського національного університету продовжила дослідження руїн середньовічного храму на території Ужгородського замку, а саме – у південній частині його двору (Google maps. GPS координати: N48.620975, E22.307055) (Рис. 1). Метою робіт було уточнення хронології та стратиграфії пам'ятки, а також виявлення архітектурних складових

та встановлення етапів розбудови [Мойжес, 2025а, с. 10–12; Долженко, Мойжес, 2025].

Традиційно вважається, що ця церква була споруджена у XIII ст. Однак це питання залишається ще відкритим і потребує ретельного дослідження на існуючих, а головне – достовірних даних [Мойжес, 2021, с. 38–39; 2025b, с. 10–11]. У такому випадку припускаємо, що тільки археологічні матеріали

¹ Стаття підготовлена за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту «Між Сходом і Заходом: фунеральна культура заходу України від XI до XVIII століття. Міждисциплінарний аналіз» № 2023.03/0187 [The article was prepared with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project “Between East and West: Funerary Culture of Western Ukraine from the 11th to the 18th Century. An Interdisciplinary Analysis” No. 2023.03/0187]

² © Мойжес В., Гуцул В.

можуть бути основою для хронологічного визначення будівництва цієї пам'ятки та встановлення її архітектурних особливостей. Відомо, що цей храм функціонував до 1728 р., коли внаслідок пожежі він зазнав великих руйнувань і після цього не відбудовувався. З часом його стіни були знесені, натомість були посаджені дерева та створений парк, який повністю перекрив залишки засипаних споруд [Пеняк, 2010, с. 346; Мойжес, 2025b, с. 13–14].

У 1978 р., під час проведення великих реставраційних робіт, що відбувались на території замку, було відкрито п'ятигранну апсиду з контрфорсами. Невеликі роботи проводилися в 1981, 1983, 1985 та 1987 рр. Тоді було розчищено від завалів, але виключно до рівня підлоги, сакристію, частину площі нефу та частково поховальну споруду – крипту, яка була прибудована з південної сторони храму [Пеняк, 2010, с. 345–353].

Масштабні та планомірні археологічні роботи з вивчення руїн середньовічного храму розпочалися вже у 2018 р. археологічною експедицією Ужгородського національного університету [Мойжес, 2020, с. 38; 2025b, с. 15–17; Долженко, Мойжес, 2022, с. 229]. За чотири роки (2018–2019 та 2023–24 рр.) розкопана площа склала 280 м² (Рис. 2). Досліджено вівтарну частину, центральний неф, частково боковий неф та прибудовану крипту, над якою знаходилась каплиця [Мойжес, 2025b, с. 20–23].

Особливий інтерес викликають матеріали польового сезону 2023 р. Тоді було продовжено вивчення центрального нефу [Мойжес, 2025a, с. 10–11]. Верхній шар тут складався виключно із завалу каміння, цегли, будівельного розчину, штукатурки та уламків нервюр від готичного склепіння. Залягав цей шар до рівня підлоги церкви. На цьому рівні, у північних квадратах прирізки, по заповненні нашарувань вже виділялась крипта (Рис. 3). Склепіння її було зруйноване, ймовірно, ще в середині XVIII ст., коли крипти в церкві пограбували [Тедрик, 2013, с. 200]. Тоді ж було знищено й наявні тут поховання. Площа крипти була заповнена будівельним сміттям, уламками готичних нервюр, а ближче до підлоги містила невелику кількість хаотично розкиданих людських кісток. Стінки крипти вимуровані з цегли; підлога, розташована на глибині 1,8 м від рівня підлоги церкви, вимощена цеглою, розміри – 1,1 x 2,7 м (Рис. 3).

Окрім цього, в центральній частині розкопу були зафіксовані фундаменти давнішого входу до церкви (Рис. 3). На поверхні виявлених каменів зафіксовано залишки вапна з кольоровим розписом. Це свідчить про їх вторинне використання. Припускаємо, що стіни більш ранньої церкви (початкової?) були розібрані під час пізнішої перебудови. Також по центру розкопу зафіксовано продовження дренажної системи, виявленої у попередні роки досліджень (Рис. 3). Вона була створена для відведення ґрунтових вод, які могли накопичуватися в криптах. Система має вигляд виритої в материку канавки, в якій із цегли викладений закритий канал на зразок мурованої труби. З одного боку він починається в межах крипти, розташованої в апсиді, і звивисто тягнеться у центральній частині нефу, маючи розгалуження до крипт у бік притвору.

За межами крипти містився шар коричневого ґрунту з дрібними вкрапленнями. У ньому були виявлені поховання, що загалом можуть датуватися у межах кінця XIII – початку XVIII ст. Залягали вони на глибині від 1,4 до 2,6 м від рівня підлоги церкви. Окремі з них зазнали пошкодження під час пізніших похоронів чи будівничих робіт, а також були інвентарними (Рис. 3).

Особливий інтерес викликає поховання № 69. Тут вздовж лівого боку кістяка була виявлена шабля у піхвах, від яких залишились переважно металеві складові. Характер розташування, головним чином елементів її підвісу, дає підстави говорити, що шабля була просто покладена до поховання, а не була прикріплена до поясу покійника (Рис. 4–5). Скелет залягав у квадратах Ж–1–2 на глибині 2,0 м, витягнутий на спині, головою на південний схід. Руки були зігнуті на животі, ліва рука лежала трохи нижче за праву (Рис. 3–4). Припускаємо, що таке розміщення кістяка зумовлене розміщенням поряд крипти № 5, яка, як показують матеріали досліджень пам'ятки, могла бути зведена тільки в останні роки XVI ст. Загалом, за стратиграфією дане поховання датується у межах першої половини XVII ст.

Значимо, що знахідки шабел в похованнях є доволі рідкісними. Виявлений тут екземпляр вдалося точно зафіксувати та зібрати всі його елементи. Отже, доцільно провести аналіз нововиявленої клинкової зброї. Це, зокрема, дасть змогу більш чітко хронологічно визначити поховання, зброярські вподобання її власника, особливості використання, а також увести до наукового обігу нові матеріали, що є метою нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Антропологічний аналіз поховання № 69 засвідчив, що воно містить цілий посткраніальний скелет, який відзначається своєю масивністю, людина була кремезною та високою (Рис. 4). Кістки добре збережені. Присутні всі кістки верхніх і нижніх кінцівок. Наявні хребці, тазові кістки, лопатки, ключиці та ребра. Череп цілий, наявна нижня щелепа. Зуби досить сильно стерті. Діаметр головки стегнової кістки становить 51,0 мм. Колір кісток – світло-коричневий, сірий. Дані краніометрії вказують, що мозковий відділ за індексом є брахікранний. За індексом обличчя середне – мезен. Ніс помірної висоти та малої ширини. Враховуючи вузькі орбіти та дані краніоскопії, визначено, що похований є східним європеїдом, а за морфологічними ознаками встановлено, що це чоловік віком 45–55 р.

Як вже вище зазначалось, вздовж лівого боку кістяка залягала шабля в піхвах. Інші предмети (деталі одягу, прикраси тощо) не зафіксовано.

Параметри шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774), складових її піхов та підвісу. Має наступні параметри: загальна збережена довжина – 87,5 см; довжина клинка – 77,4 см; довжина кільйонів – 16,7 см (у перетині мають шість граней, їх закінчення – у формі кульок; ширина пера при основі – 4,3 см; довжина пера – 19 см; висота перехрестя – 9,7 см; ширина клинка біля п'яти – близько 4 см; кривизна клинка 4/7,6 см; товщина обуха біля перехрестя – 0,8 см; товщина обуха біля пера – 0,7 см; ширина клинка в центральній частині –

3,6 см (Рис. 7). Верхів'я (голівка) ручки шаблі зроблене з кістки мигдалевидної форми та має розмір 24 x 35 мм (Рис. 6, 1–1а). Вага клинка з хрестовиною та невеликим фрагментом піхов, що пристав біля хрестовини (Рис. 7), становить 855 г.

Шабля була в піхвах, від яких залишилися металеві складові (срібні). Це дві обіймиці (Рис. 8, 6–7), оснащені рухомими кільцями (діаметром 24,5 мм). Відзначимо, що одна з них на внутрішній стороні має насічки, що утворюють візерунок, подібний до латинської літери *F* (Рис. 8, 6). Загальні розміри: висота – 53 мм; максимальна ширина – 53 мм; товщина – 21 мм. Наявний наконечник піхов. Його загальні розміри: максимальна довжина – 97 мм; ширина – 51 мм; товщина – 17 мм (Рис. 8, 8). Зазначимо, що в середині наконечника піхов збереглась деревина, з якої були виготовлені піхви (Рис. 6, 2–3).

Поряд з шаблею зібрані і металеві (срібні) деталі підвісу. Це два однакових круглих (діаметр 28 мм) ремінних розподільника, декоровані крізним ажурним квіткоподібним візерунком (Рис. 8, 1–2), а також три невеликі дворамкові пряжки підвісу розміром 18 x 28 мм (Рис. 8, 3–5).

Зауважимо, що підвіси та оправа піхов шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) мають на собі подряпини та деформації, характерні для інтенсивного носіння клинкової зброї власниками як пішки, так і верхи (Рис. 8).

Атрибуція предмету. За класифікацією польської зброєзнавчої школи виявлена шабля (Ін. № ЗОКМ А–2774) належить до так званого «угорсько-польського» типу. Володзимерж Квасневич так сформулював характерні риси угорської шаблі. Це зброя з відкритим руків'ям, яке формує нахилений у напрямку леза хвостовик та дерев'яні накладки на ньому, обмотані шкірою та зафіксовані мигдалеподібним ковпачком, і довга пряма хрестовина з «вусами» (тобто двома виступами, що виходять із центру хрестовини на руків'я та клинок під прямими кутами). Клинки таких шабел були важкими та широкими, пласкі з обох боків або з прокованими долами (одним або кількома), паралельними обуху. Найбільш характерним елементом клинка було вістря у формі чітко виділеного і заточеного з обох боків «пера». Кривизна клинка була мінімальна. Широкі піхви угорських шабел пласко зрізані на кінці, виготовлялися вони з деревини та обтягувались коричневою або чорною шкірою [Kwaśniewicz, 2007, s. 32].

Шабля (Ін. № ЗОКМ А–2774) та збережені елементи піхов мають усі перелічені ознаки зазначеного типу (Рис. 6–8).

Хрестовина шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) має плечі шестикутного перерізу з декоративними кульками на кінцях. Вона виготовлена зі сплаву заліза, на відміну від решти срібної гарнітури, і має лише срібне покриття, що черговий раз доводить утилітарне, бойове призначення предмету – хрестовина повинна була витримувати зіткнення зі зброєю противника під час фехтування, тому м'яке срібло не підходило в якості матеріалу для цієї деталі. Форма хрестовини характерна для угорських шабел XVI ст. (Рис. 9–10).

Найближча аналогія хрестовини міститься на шаблі, знайдений в населеному пункті Сіксо поблизу

Мішкольца. Предмет широко датований угорськими дослідниками Йозефом Лугоші та Ференцом Темешварі XVI ст. і має на клинку напис «*dimesei a terro*», котрий не надається до перекладу [Lugosi, Temesváry, 1988, № 39, s. 222] (Рис. 11).

Інша аналогія – хрестовина шаблі з зібрання Музею мистецтв у Відні, атрибутована як власність графа Міклоша Шубіча Зріні (1508 – 1566), котру пізніше успадкував хтось із його синів, найімовірніше Дьордь (Рис. 12). Тібор Ковач з співавторами доводять, що ця шабля була виготовлена з нагоди коронації Максиміліана I Габсбурга на угорського короля, що відбулася в 1563 р. [Kovács, Négyesi, Padányi, 2018, p. 3].

Також схожі, або ідентичні хрестовини з гранчастими кільцями, з кульками на кінці, та ребристими «вусами» монтовані на кількох інших шаблях та палашах з різних угорських музейних зібрань, датованих XVI ст., опублікованих у праці Лугоші та Темешварі [Lugosi, Temesváry, 1988, № 47, s. 223–224].

Клинок має конструкцію, характерну для угорських шабел XVI ст. Судячи з конфігурації його основне призначення – січні удари. Попри посередній стан збереження, фрагментарно збереглась ретельно виконана заточка. Клиноподібне звуження леза, яке починається одразу від нижнього долу і займає половину довжини клинка у перетині, говорить про неабияку потужність січних та ріжучих ударів шаблі. Ударний центр січного удару в угорських шаблях знаходився в межах верхньої третини клинка і позначався виступом обуха (так званим «молотком» у польській термінологічній традиції). Така деталь міститься і на представленій нами шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774).

Вістря шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) оформлено у вигляді заточеного з обох боків «пера». Така конструктивна особливість клинка разом з його малою кривизною говорить про те, що шабля надавалася до здійснення колольних ударів. В цьому випадку рука комбатанта рухалася по траєкторії, яка співпадала з вигином клинка. Через це колольний удар шаблі програвав у потужності мечу, і був неефективним проти армованого противника.

Аналогічний клинок з двома долами та пером зображений на надгробку Мельхіора Балашші (1511–1568), зафундованому його сином між 1570–1574 рр. у с. Солоница в Західній Словаччині (Рис. 13).

Інша аналогія клинка походить з поховання, котре може належати Ференцу Баторі (помер між 1597 та 1602 рр.) або Елеку Баторі (помер 1598 р.). Небіжчик був похований у повному бойовому спорядженні, яке, крім шаблі, включало латний обладунок, шолом, остроги та пернач (Рис. 14).

Усі вище перелічені аналогії дозволяють певно датувати шаблю, що виявлена у похованні № 69 (Ін. № ЗОКМ А–2774), – другою половиною XVI ст.

Як показує приклад шаблі Міклоша Зріні, така зброя, в силу важливого символічного значення у шляхетському повсякденні, могла перебувати у використанні у кількох генераціях власників. Слід пам'ятати, що шабля була розбірним предметом:

широко відомі випадки, коли на старші клинки монтувалися нові руків'я та хрестовини, або ж, рідше, типологічно старша гарнітура монтувалася на новіший клинок. У нашому випадку усі конструктивні елементи зброї хронологічно містяться в межах XVI ст.

У попередньому викладі зазначено, що похований був кремезним та високим чоловіком, що також є додатковим аргументом на користь припущення, що він не був першим власником зброї. Його параметрам підходила б зброя дещо більша, дець на 5–10 см довша.

Функціональний аналіз предмету. Про причини поширення шаблі в середовищі ранньомодерних центрально-східних європейських мілітарних спільнот дотепер ведуться дискусії. Що стосується володінь корони св. Стефана, виглядає на те, що шабля, як вид озброєння, прибула на її терени разом з кочовими східними народами в ранньому середньовіччі та вже більше їх не покидала. В Середньовічну добу шабля була зброєю кінних лучників, з яких переважно і склалися війська номадів. Вестернізація воєнної справи в Угорському королівстві, яка повним ходом йшла в XII–XIII ст., не витіснила шаблю з ужитку. По-перше, через живучість номадичних мілітарних традицій серед угорських еліт, а по-друге, через географічну близькість розселення тюркських кочових народів, які свої воєнні традиції продовжували культивувати. В королівських угорських законах другої половини XV ст., що регламентували військову повинність, регулярно згадуються *Philistei, Comani, Tartari*. [Segeš, 2004, s. 60].

З початком турецької експансії в XV ст. шабля на території Угорського королівства пережила добу відродження. Після катастрофічної для угорської державності битви під Могачем (1526), у другій третині – середині XVI ст. шабля стала домінуючим типом клинкової зброї у середовищі угорських мілітарних спільнот: як «підгабсбурзької», так і «підтурецької». Шабля ввійшла у дві сфери застосування: мілітарну та повсякденну. У цьому процесі зіграли свою роль не тільки турецькі мілітарні впливи, мода, але і зручність шаблі порівняно з мечем або кордом як предмету для повсякденного носіння (стосується повсякдення), а також стрімке розповсюдження так званого гусарського мілітарного тренду (стосується мілітарної сфери).

Терміном «гусари» (латинською *hussarones*) від другої половини XV ст. в латинських текстах Угорського королівства позначалася так звана легка кіннота (*levis armatura*). Така кіннота воювала на легших конях і в легшому спорядженні та озброєнні у порівнянні з рицарським. На відміну від рицарів копійників, вони діставали від короля не 15, а 10 золотих флоринів на квартал. І гусари і рицарі-копійники володіли одним й тим самим прийомом – таранним ударом кушованого спису, проте останні виконували його не в латному обладунку, а в кольчужному, а іноді й без нього. Королівський закон від 1498 р. наказував гусарам мати щит, шолом, спис та кольчугу [Segeš, 2004, s. 126, 134].

Гусарська клинкова зброя в законодавчих та військово-фіскальних актах, зазвичай, не згадується. Проте численні іконографічні джерела XVI–XVII ст. дозволяють певно стверджувати, що у бою гусари

використовували комплект клинкової зброї, що складався із двох предметів: шаблі та кончара (угорською – *hegyestor*) прямого, порівняно довгого (1,2–1,7 м довжиною) колольного меча із гранчастим клинком. Кончар був потрібний для того аби компенсувати малу ефективність шаблі проти латного обладунку, котрий протягом ранньомодерного часу був в Центрально-Східній Європі в широкому ужитку.

Яке місце займала і яку роль відігравала шабля у гусарському озброєнні, дає уявлення серія цитованих нижче візуальних джерел.

Дереворит з поетичної збірки шляхетного Адама Чагровського гербу Корчак, виданої у Львові в 1598 р., подає нам зображення поєдинку гусара з турком (Рис. 15). В якості гусара тут зображений сам поет. Про що свідчить спеціальний римований підпис. В якому автор повідомляє, про те, що немалий час воював в Угорщині проти турків і щедро полив угорську землю власною кров'ю. З огляду на палке ангажування автора у коментар до зображення, він, певно, ретельно подбав про те, аби його персона і деталі спорядження були відтворені вірно [Czarhowski, 1598, karta Hv].

Дереворит зображає таранне зіткнення армованих вершників (турка та гусара), із застосуванням кушованих, тобто нахилених горизонтально і затиснутих під пахвою, списів. На цій стадії зіткнення, клинкову зброю не було можливості застосувати обом противникам, проте автор деревориту ретельно її зобразив. До гусарського сідла приторочений меч-кончар, при боці гусара зображено шаблю, яка пропорціями відносно росту вершника і конструктивними деталями руків'я та піхов є майже ідентичною шаблі, що виявлена у похованні № 69 (Ін. № ЗОКМ А–2774).

Цікаво, що кончар, котрий зображений при сідлі Чагровського, можливо, мав реальний прототип, який був надзвичайно дорогий поету. Повертаючись в рідну Річ Посполиту в другій половині 1590-х років через місто Кошице (суч. Східна Словаччина), чимало свого майна він залишив у заставі у кошицьких міщан. В листі Чагровського до кошицького в'їта, писаного угорською 1599 р. у Львові, міститься повний перелік коштовного добра, яке власник обіцявся викупити найближчим часом і просив тримати його недоторканим. Автор згадує і турецького невільника, і золотий перстень з сапфіром, і чималий набір столового срібла, і повний гусарський обладунок, усі деталі якого зображені на деревориті: шолом, лати, остроги, і султан із пір'я чаплі як прикраса щита. Але найчастіше Чагровський згадує *hegyestor* оздоблений золотом в срібних піхвах, такої доброї сталі, що він окремо нагадував про її якість. Про неабияку цінність для власника цього кончара свідчить і той факт, що за нього йому вдалося виторгувати собі 29 форинтів заставної, тоді як за перстень з сапфіром – він узяв усього 20 форинтів [Mikulski, 1956, s. 484–486].

Чимало гусарів із шаблями та кончарами зображено, що називається, в акції, на нобілітаційних дипломах, протягом другої половини XVI ст. наданих Габсбургами тим представникам угорської мілітарної спільноти, котрі відзначилися у війнах з турками. Для угорської геральдичної традиції цього часу характерне зображення на новостворених гербах реальних подій,

котрі призвели до нобілітації власника. Це, свого роду, візуальні документи. Розглянемо кілька з них.

На гербі, наданому Фердинандом I Форкошу Рацу-Покрачевичу 1559 р., зображена наступна стадія таранного зіткнення, яка наставала після ламання списів (Рис. 16). Гусар Форкош завдає турецькому противнику удар кончаром в груди, не дивлячись на те, що турецький спис пробив його праву руку в кольчужному обладунку і звідти стирчить уламок спису. Власне за таку витривалість і твердість характеру Форкош і був нобілітований. Шабля Форкоша залишається в піхвах, її руків'я помітно біля щита [I. Ferdinand].

У хроніці Марціна та Йоахима Бельських описана схожа ситуація, що трапилася під час експедиції Миколая Мелецького в Молдавію 1572 р. «*Nazajutrż zasię ufiec wielki turecki nasze ściagnął w drodze, gdzie także jakiś Turczyn znaczny jął Stanisława Ciołka, upatruwszy go sobie (bo był ochedożnie na koniu) na pojedynkę po słowieńsku wywabiać. Bieżał do wojewody Ciołek prośząc, aby mu dopuścił z nim czynić; jemu niedopuszczył, ale Pawłowi Chanzowskiemu to odparować kazał. Skoczy tedy do Turczyna, Turczyn także do niego, chybił się obadwa kopiami, a Chanzowski zaraz koniem obróci i jedną ręką koncerz wyrwie a drugą go za barki pochwyć, także go w czoło prosto koncerzem ugodzi*» [Bielski 1856, s. 1214–1215].

Коли таранний поєдинок закінчувався вдало і противник був переможений, то шабля найкраще підходила, аби відрубати тому голову і забрати її в якості трофея власної доблесті. Адже гранчастий трикутний, або квадратний у перетині клинок кончара до цього не надавався. Так зробив Ференц Турій, маючи в стегнові уламок спису від турецького противника, за що теж отримав шляхетство від Максиміліана II у 1571 р. [Miksa] (Рис. 17).

Гусари були «універсальними вояками». Певно, таким був і Міклош Шегней з Лопішпотоку (зараз село Плоске поблизу Кошиць, Словаччина), кошицький капітан за часів Іштвана Бочкаї. Як то впливає з нобілітаційного диплому від 1606 р. та його гербового щита, Міклош відзначився у штурмі міста Георгень в теперішній Румунії, на стінах якого він побиває шаблею турка у верхній третині щита. Іншого турка, і то воеводу, Ішван у таранному поєдинку списом пробиває наскрізь разом з щитом та кірасою, що зображено в центрі гербового щита. Під стінами Прешова Міклош убив своїм кончаром двох німецьких найманців, третього захопив у полон, цей його подвиг закарбований для нащадків у нижній частині щита. У всіх трьох подвигах Іштвана шабля була незмінним його супутником, а тому ретельно вималювана в трьох частинах композиції [Vocskai] (Рис. 18).

В другій половині XVI ст. шабля стала невід'ємною деталлю угорського шляхетського костюму як зброя щоденного носіння і як маркер елітарного статусу власника. Прикметно, що Адам Чагровський, повертаючись до мирного життя, заклав практично усе своє воєнне спорядження, крім шаблі. Але в нашому конкретному випадку немає сенсу спекулювати у цьому напрямку, адже при небіжчику – власнику шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) не знайдено жодних залишків його костюму, ані текстильних, ані металевих.

Часто шабля ставала знаряддям приватних порухунків, поєдинків та інших проявів збройного насильства, як спонтанних, так і прорахованих наперед, невід'ємних від шляхетського способу життя. Як то впливає з габсбурзько-османського дипломатичного листування другої половини XVI ст., дуельна традиція на угорсько-турецькому прикордонні переживала свій розквіт. Представники обох мілітарних спільнот регулярно викликали один одного на спеціально обумовлені летальні поєдинки, часто наполягаючи на екстравагантних умовах: поєдинок мав відбуватися на льоду; учасники мусили відмовитися від будь-якого захисного обладунку; тощо [Bayerle, 1982, p. 117].

Певним відголоском цієї традиції є поява угорської шаблі у «Новому ілюстрованому фехтувальному трактаті» нюрнберзького фехтувального майстра і найманця Себастьяна Хойзлера, виданого у 1616 р. Розділ «Про рубку» автор проілюстрував зображенням дуелі угорця та турка (Рис. 19). Автору йдеться про те, «...як розрубати противнику праву руку». Майстер Себастьян дає таку пораду: «Якщо хтось рубає вас цілячись у голову, будьте уважні і, коли цей удар завдано, зробіть крок назад лівою ногою, таким чином, аби ухилитися і збільшити дистанцію, відхилить верхню частину тіла так само порядно назад, одночасно рубайте його збоку у праву руку, як це показано на малюнку» [Neußler, 1616, p. 248]. Для ілюстрації цієї поради обрано пару дуелянтів в угорському (лівий персонаж) та турецькому (правий персонаж) костюмах (Рис. 18).

Вище проаналізовані візуальні джерела дозволяють стверджувати, що у бою армованих вершників, які протягом усього XVI ст. складали кістяк центрально-східноєвропейських армій, включно з османською, шабля мала суто допоміжну функцію як знаряддя для «удару милосердя» по вже знешкоджену противнику, або як зброя останнього шансу. Натомість у піших рукопашних сутичках при облогах, штурмах, поєдинках тощо, шабля була необхідною і надзвичайно пожиточною зброєю через свою динамічність та універсальність.

Висновки. Отже, проведена атрибуція та функціональний аналіз виявленої шаблі із поховання № 69 (Ін. № ЗОКМ А–2774) засвідчили, що її клинок загалом має конструкцію, характерну для угорських шабел XVI ст. З огляду на його конфігурацію призначалась шабля для січних ударів. Разом з цим її вістря вказує, що вона застосовувалась і для здійснення колючих ударів. Попри посередній стан збереження, частково вціліла ретельно виконана заточка. Це, а також стан металевих складових від піхви та підвісу, безпосередньо вказують, що шабля застосовувалась за прямим призначенням і досить тривалий час перебувала в інтенсивному використанні.

Усі представлені у статті аналогії дозволяють обмежити датування шаблі другою половиною XVI ст. Однак, як зазначалось, така зброя, внаслідок важливого символічного значення у шляхетському повсякденні, могла перебувати у використанні у кількох генерацій власників. Приблизний зріст похованого, поряд з яким було знайдено шаблю, є додатковим аргументом на користь припущення, що

померлий не був першим власником зброї. Його якою воно датується у межах першої половини параметрам підходила б зброя трохи довша. Все це XVII ст. вкладається також у стратиграфію поховання № 69, за

Список використаних джерел

- I. Ferdinánd magyar király, Rácz-Pokrachievich Farkas, címer, magyar nemesség, Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-ZML-IV.434.-27.1559.07.08.
- Bayerle, G., 1982. Turco-Hungarian Duels: Comments on a Letter of Ibrahim Agha from 1589, *The Journal of Popular Culture* 1982-jun vol. XVI iss. 1, p. 117–125.
- Bielski, M., 1856. *Kronika Marcina Bielskiego*, Tom. 2, Kraków, 1222 s.
- Bocscai István magyar és erdélyi fejedelem, lapispataki Segnyey Miklós kassai kapitány, címer, magyar és erdélyi bárói, Magyar Nemzeti Levéltár, P 392-I.-21.-7.1606.05.01.
- Czarhowski, A., 1599. *Rzeczy rozmaite Adama Czahrowskiego z Czahrowa, szlachcica polskiego uczynione w Taborzech y w ziemi Węgierskiej y Horwackiej tam z rozmaitym szczęściem mieszkając poczwwszy od roku 1588 do roku 1596*, Lwow.
- Heußler, S., 1616. *Neu Kunstlich Fechtbuch*. Nuremberg: print by Ludwig Lochner.
- Kovács, S., T., Négyesi, L., Padányi, J., 2018. Zrínyi-Szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*: 1, p. 3–27.
- Kwaśniewicz, W., 2007. *Dzieje szabli w Polsce*, Warszawa: Bellona, 248 s.
- Lugosi, J., Temesváry, F., 1988. *Kardok*, Budapest: Zrínyi Katonai Kiado, 256 old.
- Miksa magyar király, nagytúri Tury Ferenc, címer megújítása, magyar nemesség megerősítése, Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-HBML-XV.21.b.-27.1571.06.13.
- Mikulski, T., 1956. List węgierski Adama Czahrowskiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 47/2, s. 479–493.
- Segeš, V., 2004. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*, Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 264 s.
- Долженко, Ю. В., Мойжес, В. В., 2022. Краниологія та статеві-вікова характеристика поховань другої половини XIV – XVII ст. з церкви Ужгородського замку, *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Вип. 1 (46), с. 228–264. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.257842](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.257842).
- Долженко, Ю., Мойжес, В., 2025. Краниологія чоловічих поховань із церкви Ужгородського замку, *Сіверянський літопис*, № 1 (181), с. 16–32. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.250102>.
- Мойжес, В., 2020. Результати дослідження зруйнованих церков Ужгорода, *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, с. 38–41.
- Мойжес, В., 2021. Питання датування церкви на території Ужгородського замку, *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Вип. 7, с. 37–50.
- Мойжес, В., 2025a. Дослідження Ужгородського замку, *Археологічні дослідження в Україні 2023 р.*, с. 10–12.
- Мойжес, В., 2025b. *Знахідки, які розповідають: альбом*, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 172 с.
- Пеняк, П., 2010. Розкопки замкової церкви Ужгорода, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 14, с. 345–353.
- Тедрик, С., 2013. Ужгород (Ungvár), Замкова церква, *Середньовічні церкви від Тиси до Карпат*. Ніредьгаза: Color Pack, с. 196–205.

References

- Bayerle, G., 1982. Turco-Hungarian Duels: Comments on a Letter of Ibrahim Agha from 1589, *The Journal of Popular Culture* 1982-jun vol. XVI iss. 1, p. 117–125. (in English).
- Bielski, M., 1856. *Kronika Marcina Bielskiego*, Tom. 2, Kraków. (in Polish).
- Bocscai István magyar és erdélyi fejedelem, lapispataki Segnyey Miklós kassai kapitány, címer, magyar és erdélyi bárói, Magyar Nemzeti Levéltár, P 392-I.-21.-7.1606.05.01. (in Latin).
- Czarhowski, A., 1599. *Rzeczy rozmaite Adama Czahrowskiego z Czahrowa, szlachcica polskiego uczynione w Taborzech y w ziemi Węgierskiej y Horwackiej tam z rozmaitym szczęściem mieszkając poczwwszy od roku 1588 do roku 1596*, Lwow. (in Polish).
- Dolzhenko, Yu., Moizhes, V., 2025. Kraniolohiia cholovichykh pokhovan iz tserkvy Uzhhorodskoho zamku [Craniology of male burials from the church of Uzhhorod castle], *Siverianskyi litopys*, № 1 (181), s. 16–32. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.257842](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.257842). (in Ukrainian).
- Dolzhenko, Yu.V., Moizhes, V.V., 2022. Kraniolohiia ta statevo-vikova kharakterystyka pokhovan druhoi polovyny XIV–XVII st. z tserkvy Uzhhorodskoho zamku [Craniology and sex-age characteristics of the Uzhhorod Castle Church burials of the second half of 14th–17th centuries], *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, Vyp. 1 (46), s. 228–264. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.257842](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.257842). (in Ukrainian).
- Heußler, S., 1616. *Neu Kunstlich Fechtbuch*. Nuremberg: print by Ludwig Lochner. (in Deutsch).
- I. Ferdinánd magyar király, Rácz-Pokrachievich Farkas, címer, magyar nemesség, Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-ZML-IV.434.-27.1559.07.08. (in Latin).
- Kovács, S., T., Négyesi, L., Padányi, J., 2018. Zrínyi-Szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*: 1, p. 3–27. (in Hungarian).
- Kwaśniewicz, W., 2007. *Dzieje szabli w Polsce*, Warszawa: Bellona, 248 s. (in Polish).
- Lugosi, J., Temesváry, F., 1988. *Kardok*, Budapest: Zrínyi Katonai Kiado, 256 old. (in Hungarian).
- Miksa magyar király, nagytúri Tury Ferenc, címer megújítása, magyar nemesség megerősítése, Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-HBML-XV.21.b.-27.1571.06.13. (in Latin).
- Mikulski, T., 1956. List węgierski Adama Czahrowskiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, 47/2, s. 479–493. (in Polish).
- Moizhes, V. 2025a. Doslidzhennia Uzhhorodskoho zamku [Research of Uzhhorod Castle], *Arkeolohichni doslidzhennia v Ukraini 2023 r.*, s. 10–12. (in Ukrainian).

Moizhes, V., 2021. Pytannia datuvannia tserkvy na terytorii Uzhhorodskoho zamku [The question of dating the church on the territory of Uzhhorod Castle], *Naukovi zapysky Uzhhorodskoho universytetu. Serii: istorychno-relihiini studii*, Vyp. 7, s. 37–50. (in Ukrainian).

Moizhes, V., 2025b. *Znakhidky, yaki rozpovidaiut: albom* [Finds that tell a story: album], Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 172 s. (in Ukrainian).

Moizhes, V., 2020. Rezultaty doslidzhennia zruinovanykh tserkov Uzhhoroda [Results of a study of the destroyed churches of Uzhhorod], *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018 r.*, s. 38–41. (in Ukrainian).

Peniak, P., 2010. Rozkopky zamkovoї tserkvy Uzhhoroda [Excavations of the castle church of Uzhhorod], *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*, Vyp. 14, s. 345–353. (in Ukrainian).

Segeš, V., 2004. *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 264 s. (in Slovak).

Tedrik, S., 2013. Uzhhorod (Ungvár), Zamkova tserkva [Uzhhorod (Ungvár), Castle Church,], *Serednovichni tserkvy vid Tysy do Karpát*. Niredhaza: Color Pack, s. 196–205. (in Ukrainian).

Volodymyr Moizhes

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

Volodymyr Hutsul

Candidate of Historical Sciences,
Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

A SABRE OF THE HUNGARIAN-POLISH TYPE FROM A BURIAL IN THE CASTLE CHURCH OF UZHGOROD

In 2023, during archaeological excavations in the central nave area (Trench II) of the ruined church located within the territory of Uzhhorod Castle, several burials were discovered. Some of them contained grave goods, which makes it possible to date them more precisely and to introduce these materials into scholarly circulation. This article presents an analysis of a sabre discovered in burial No. 69. The burial proved to be well preserved and is represented by a complete postcranial skeleton distinguished by its robust build. Anthropological analysis indicates that the remains belonged to a male individual of Eastern European Caucasoid type aged 45–55 years. The sabre was found along the left side of the skeleton. It had been placed in a scabbard, from which mainly metal elements have survived. The arrangement of the find, particularly the elements of its suspension system, suggests that the sabre had been placed in the grave rather than attached to the belt of the deceased. According to the classification adopted in the Polish school of arms studies, the discovered sabre belongs to the so-called Hungarian-Polish type. This weapon is characterized by an open hilt formed by a tang inclined toward the blade and a long straight crossguard with two projections «moustaches» (extending from its centre toward the hilt and the blade at right angles). The most characteristic feature of the blade is the point shaped as a clearly defined and double-edged «feather». The curvature of the blade is minimal. The analysis indicates that the blade has a construction typical of 16th-century Hungarian sabres. Judging from its configuration, it was designed primarily for delivering cutting blows. Despite the moderate state of preservation, traces of carefully executed sharpening have partially survived. This, together with the condition of the metal components of the scabbard and suspension system, indicates that the sabre had been used for its intended purpose and had remained in intensive use for a considerable period of time. All the analogies presented in the article allow the sabre to be confidently dated to the second half of the 16th century. It should also be noted that such weapons, owing to their significant symbolic importance in the everyday life of the nobility, could remain in use for several generations of owners. The stature of the individual buried with the sabre provides an additional argument suggesting that the deceased was not its first owner, since a weapon suitable for his height would likely have been 5–10 cm longer. This interpretation is also consistent with the stratigraphy of burial No. 69, according to which it dates to the first half of the 17th century.

Keywords: Uzhhorod Castle, church ruins, archaeological excavations, burial, grave goods, sabre, attribution, analysis.

Конфлікт інтересів

Володимир Мойжес, член редакційної колегії, є автором цієї статті та не брав участі в редакційному розгляді й ухваленні рішення щодо рукопису. Опрацювання рукопису здійснювалося незалежним редактором. Рецензування відбувалося зовнішнім рецензентом. Інші члени редакційної колегії заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Фінансування

Дослідження здійснено за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проекту «Між Сходом і Заходом: фунеральна культура заходу України від XI до XVIII століття. Міждисциплінарний аналіз» № 2023.03/0187.

Доступність даних

Усі дані доступні в цифровій або графічній формі в основному тексті рукопису.

Використання штучного інтелекту

Автор підтверджує, що при створенні даної роботи він не використовував технології штучного інтелекту.

Внесок авторів

Мойжес Володимир: проведення археологічних розкопок, аналіз та підготовка до друку археологічного матеріалу, постановка проблеми, частина висновків. Гуцул Володимир: збір та вивчення письмових та візуальних джерел, аналіз історіографії, підготовка наукового тексту та частини висновків.

Статус статті:

Отримано: 21.11.2025   Прийнято: 24.03.2026   Опубліковано: 15.04.2026

Creative Commons Attribution NonCommercial ShareAlike License (CC BY-NC-SA 4.0)

ISSN 2523-4498 (Print)   ISSN 2786-6513 (Online)

ІЛЮСТРАЦІЇ

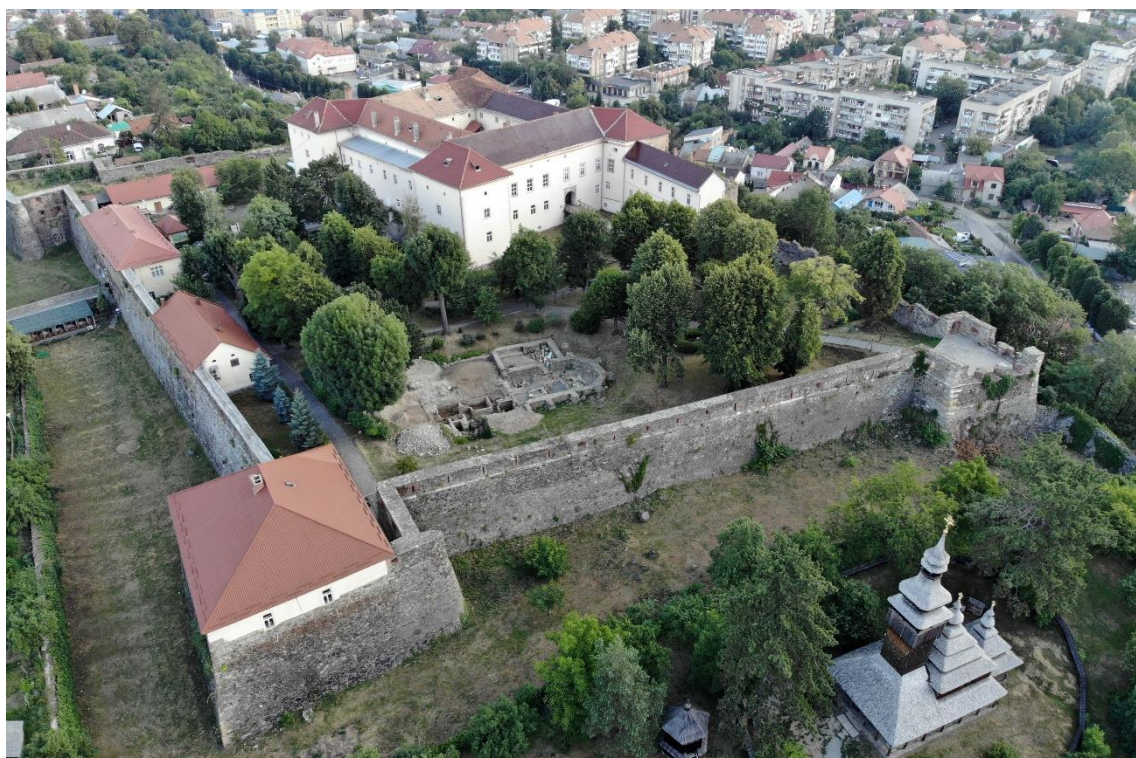

Рис. 1. Ужгородський замок (вид з півдня).

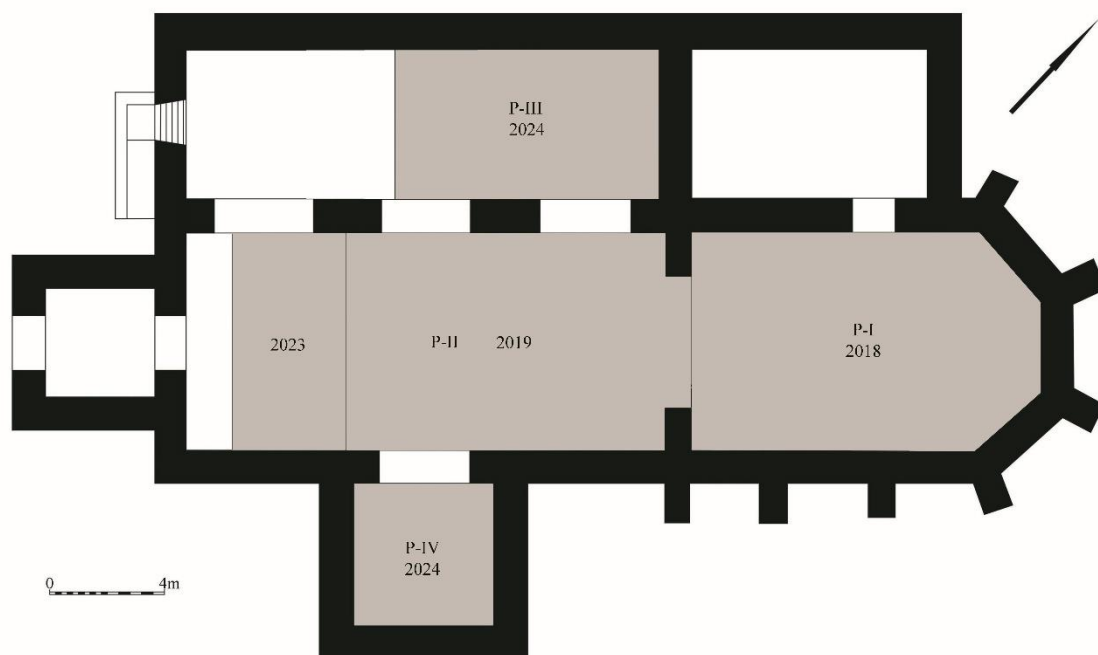

Рис. 2. Ужгородський замок. План церкви та дослідженої площі.

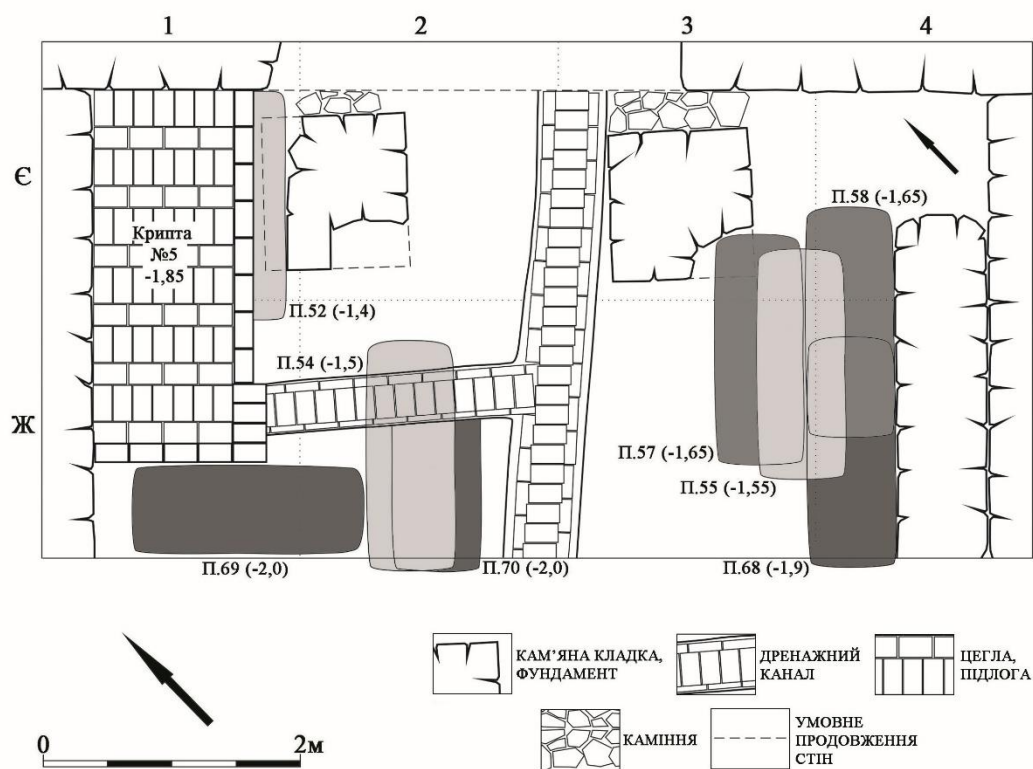

Рис. 3. Ужгородський замок (Руїни церкви). План розкопу II (центральный неф) з позначенням інвентарних поховань.

Рис. 4. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Поховання № 69.

Рис. 5. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Поховання № 69. Залягання шаблі (Ін. № ЗОКМ А-2774).

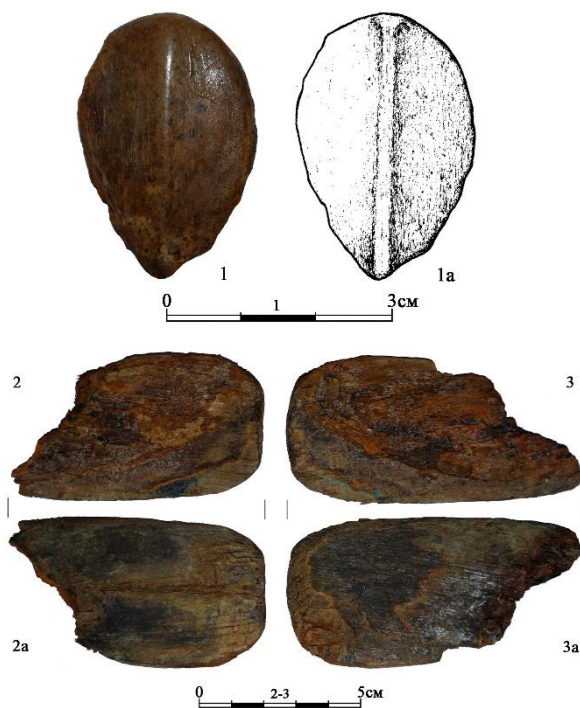

Рис. 6. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Поховання № 69. 1-1а – верхів'я (голівка) руків'я шаблі; 2-3 – фрагменти деревини з наконечника піхов шаблі.

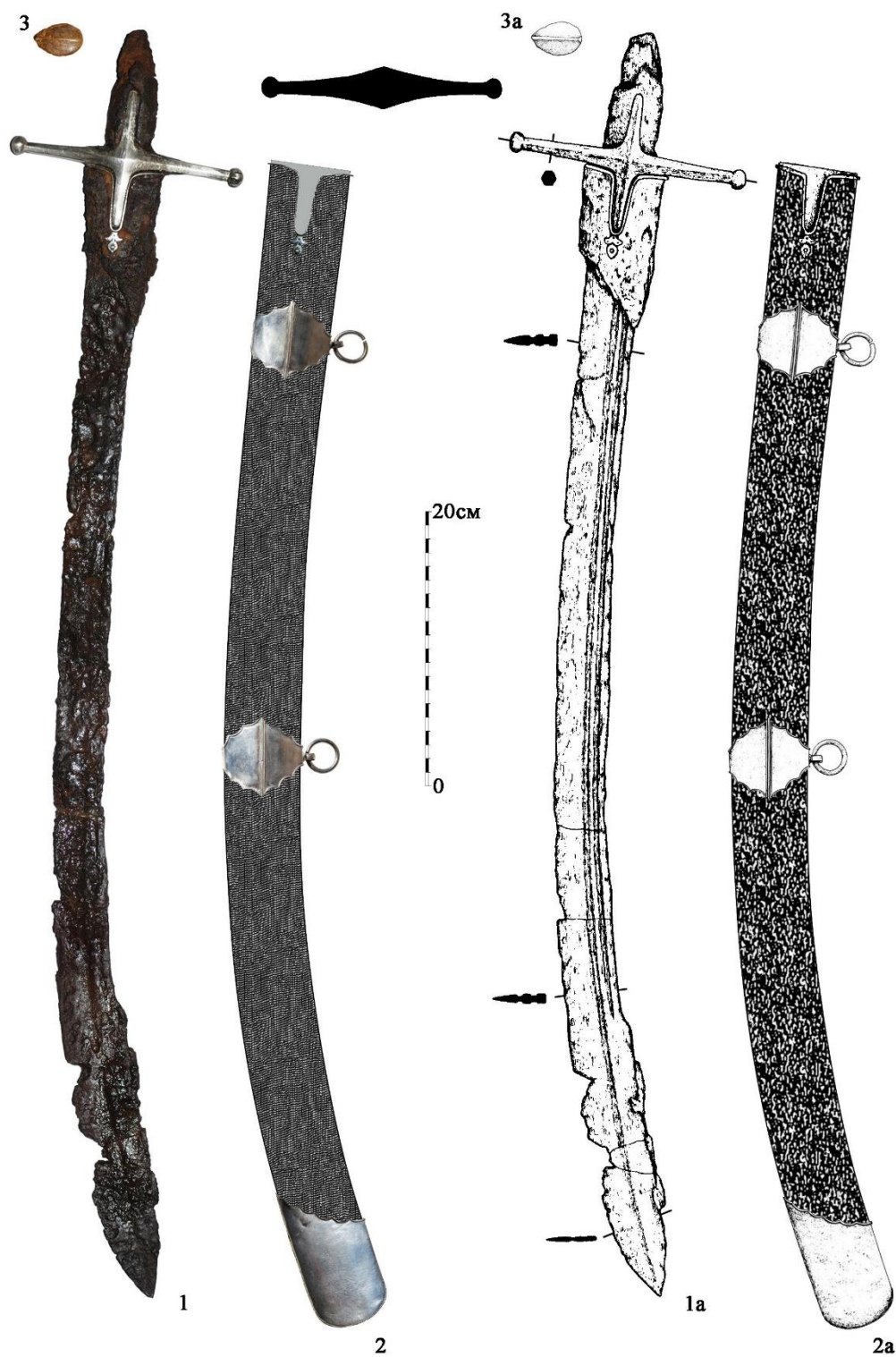

Рис. 7. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Поховання № 69. 1–1а – шабля (Ін. № ЗОКМ А–2774); 2–2а – реконструкція піхов шаблі; 3–3а – верхів'я (голівка) руків'я шаблі.

Рис. 8. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Поховання № 69. Деталі підвісу та піхов шаблі. 1–2 – ремінні розподільники; 3–5 – пряжки підвісу; 6–7 – обіймиці з рухомим кільцем; 8 – наконечник піхов.

Рис. 9. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Хрестовина шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) з поховання № 69.

Рис. 10. Ужгородський замок (Руїни церкви). Розкоп II (центральный неф). Хрестовина шаблі (Ін. № ЗОКМ А–2774) з поховання № 69.

Рис. 11. Шабля, Угорщина, XVI ст. (Lugosi, J., Temesváry, F., 1988. Kardok. Budapest: Zrínyi Katonai Kiado, № 36).

Рис. 12. Шабля Міклоша Зріні, Угорщина 1562. <http://www.croatia.org/crown/articles/10933/1/Zrinskis-in-Vienna-with-emphasis-on-Nikola-Subic-Zrinski-of-Siget---1566.html>

Рис. 13. Надгробок Мельхіора Баллаші, 1570 – 1574 рр. с. Солоница, Словаччина. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=gri.ark:/13960/t6rz5df13&seq=1>

Рис. 14. Уламки клинка угорської шаблі, XVI ст. <https://muzeuzalau.ro/rezultate-starea-actuala/>

Рис 15. Поединок Адама Чагровського з турком. Дереворит, 1599 р.
<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/372156/edition/295803/content>

Рис 16. Нобілітаційний диплом Форкоша Раца Покрачевича, 1559 р.
<https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/7285>

Рис. 17. Нобілітаційний диплом Ференца Турія, 1571 р.
<https://adatbasisonline.mnl.gov.hu/adatbasis/cimereslevel-adatbasis/adatlap/6962>

Рис. 18. Нобілітаційний диплом Міклоша Шегнія, 1606 р.
<https://adatbasisonline.mnl.gov.hu/adatbasis/cimereslevel-adatbasis/adatlap/5452>

Рис. 19. Поєдинок угорця з турком. Дереворит, 1616 р. (Heußler, S., 1616. Neu Kunstlich Fechtbuch. Nuremberg: print by Ludwig Lochner. P. 246).